

Bůh Molech a lidské oběti

Klára Břeňová

Jedním z nejproblematičtějších a nejožehavějších témat ve výzkumu náboženství a kultu starověkého Izraele je praxe rituálního zabítí lidské bytosti, především obětí božstvu, nazývanému ve Starém zákoně Molech. Přestože se touto zvláštní problematikou zabývalo již mnoho badatelů a vznikla řada studií, v mnoha ohledech stále přetrvávají rozpory.

První a zásadní otázkou, v níž dodnes nebylo dosaženo konsensu, je problém, zda pojem *mlk* vyjadřuje vlastní jméno božstva či zda jde o obětní termín, jak navrhl Otto Einfeldt na základě studia výskytu tohoto výrazu v punském světě. S ohledem na užití termínu v punských nápisech dlouho přetrvával názor, že starozákonní autoři v podstatě vytvořili božské jméno Molech (Molek, Moloch) přidáním samohlásek z hebrejského slova *bošet* („hanba“; srv. změnu z Aštarte na Aštoret).

M. Weinfeld, A. Cooper a několik dalších badatelů neakceptují dodnes pohled punských dokladů a dávají přednost interpretaci *mlk* v těchto textech jako „král“. Ve spojení *mlk b'l* vidí „krále Baala“, v *mlk 'dm* „krále lidstva“.¹ M. Weinfeld se dále snaží identifikovat starozákonního Molecha s bohem Adad-milki(m), zmíněným v asyrských smluvních dokumentech z 9. – 7. stol. př. Kr., kde je jedním ze sankčních trestů obětování syna před tímto bohem.²

W. F. Albright odkazuje k bohu jménem Muluk či Malik, který byl uctíván ve městě Mari na středním Eufratu v 18. stol. př. Kr. Jméno podle něho původně souviselo s bohem krále či královským bohem. Mezi semitskými obyvateli severní Mezopotámie a Sýrie mohl být považován za patrona slibů a smluv, jejichž posvátnost a závaznost byla „zajišťována“ obětováním dětí.³

A. R. Green se ve své podrobné studii o lidských obětech na starověkém Předním východě zastavuje u problematiky „obětí *mlk*“ a zmiňuje probíhající diskusi týkající se významu pojmu. Sám se přiklání k názoru, že jde o „božské“ apelativum, které se stalo součástí mnoha foinických a hebrejských jmen a zároveň termínem pro oběť.⁴

1 A. Cooper, „Divine names and epithets in the Ugaritic texts“, in: S. Rummel (ed.), *Ras Shamra Parallels* 3, Rome 1981, 446; A. Berhier – R. Charlier, *Le Sanctuaire Punique d'El-Hofra a Constantine*, Paris 1955.

2 M. Weinfeld, „The worship of Molech and the Queen of Heaven and its background“, *Ugarit-Forschungen* 4, 1972, 133-54.

3 W. F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore 1946, 162-163.

4 A. R. W. Green, *The role of human sacrifice in the ancient Near East*, Missoula: Scholars 1975, 181-182.

Další diskutovanou otázkou je charakter Molochova kultu. Starý zákon na mnoha místech zakazuje vykonávání toho, co je tradičně považováno za „provedení ohněm k počtě Molechové“. Jiné vysvětlení podávají rabínské exegeti, kteří místo skutečných, převážně dětských obětí, vidí v kritických pasážích pouze určitý typ kultického zasvěcení.

Nejasný je i původ a pozadí kultu. Molech je ztotožňován s kanaánským bohem Baalem, bohem smrti a podsvětí Motem, amonským Milkomem a dokonce i s izraelským Jahvem v souvislosti s obětí provorozených.

Božské jméno nebo obětní termín?

Do roku 1935 převažoval názor, že Molech ve Starém zákoně je vlastním jménem boha. Ve zmíněném roce vyšla Eisfeldtova publikace *Molk als Opferbegriff im Punischen und Hebräischen und das Ende des Gottes Moloch*,⁵ která změnila dosavadní pohled většiny badatelů. Ti se přiklonili k závěru, který učinil Otto Eisfeldt po podrobném studiu punských materiálů, podle něhož pojem *molek* vyjadřuje určitý typ oběti. Nebudeme se nyní zabývat rozbohem příslušných punských pramenů; dodejme jen, že studie posledních let skutečně dokázaly, že navrhované čtení *mlk* jako obětního termínu v těchto dokumentech je správné. Výraz by však neměl být vztahován k syrskému *m^elak* – „slíbit“, jak Eisfeldt podle dřívějšího návrhu J. B. Chabota⁶ předpokládal. W. von Soden správně odvodil, že v pozadí je spíše kořen *hlk* – „jít“: *mlk* je takto srovnatelné s dalšími obětními termíny odvozenými od sloves pohybu (hebr. *olah*, *qorban*, *akkad. muchchuru*).⁷

Pokud jde o vztah k lidské oběti, termín sám tuto oběť neoznačuje, což dokazuje např. výraz *mlk* 'mr, obětování ovce. Rituální zabití člověka je však jisté v případě *mlk* 'dm, doslova „oběť člověka“.

Eisfeldt se dále mýlil v interpretaci týkající se výskytu termínu ve Starém zákoně. Užité výrazu *molk* v punských nápisech musí být rozlišeno od jména syro-palestinského božstva, známého jako Malik, pozdější Milku či Molek, uctívaného podle dostupných pramenů v Mari, Ugaritu, Eble a Izraeli (viz níže). Pro čtení vlastního jména božstva mluví ve Starém zákoně např. i spojení *he^ebír l^e molek*, které může být paralelou k mnoha dalším příkladům *he^ebír l^e* + božské jméno. Explicitní odkazy k Molechově kultu nacházíme např. v Lev 18,21; 20,2-5; Jer 32,35; 2 Kr 23,10, implicitně je zmíněn v řadě dalších případů: Iz 30, 33; Jer 7,31; 19,5 apod.

5 O. Eisfeldt, *Molk als Opferbegriff im Punischen und Hebräischen und das Ende des Gottes Moloch*, Halle 1935.

6 Tamtéž, 4.

7 W. von Soden, recenze výše uvedeného díla v *Theologische Literaturzeitung* 61, 1936, sl. 46.

Skutečná oběť nebo kultické zasvěcení?

V úvodu jsem zmínila snahu některých rabínských exegetů interpretovat text jinak, než v jeho doslovném smyslu. V jistých rabínských pramenech, targumech, ale i samaritánské verzi, řeckých verzích a Vulgátě je darování dítěte Molechovi chápáno jako jeho zasvěcení do určitých modlářských kultů. Ve 2. stol. chápal Rabi Juda ben Elai rituál jako typ iniciace vykonávané při příležitosti smlouvy. Rab Abaye (4. stol.) popisoval rituál jako chůzi po řadě cihel, na jejichž stranách hoří ohně, zatímco jeho současník Rabah hovořil o přeskokování ohně, jak bývalo zvykem při příležitosti svátku Purim. V Mišně a syrské Pešitě je chápán kult v souvislosti se zákazem smíšených manželství vedoucích k idolatrii (srv. Lev 18,21).⁸

Starozákonní texty však hovoří samy za sebe.

Charakteristickým výrazem užívaným v souvislosti s Molechem je *he^e bîr ba'eš*, tradičně překládaný „provést ohněm“. Je přinejmenším podivné považovat text Jer 7,31-32 za kultické zasvěcení: „V Tófetu, který je v Údolfí syna Hinómova, postavili posvátná návrší a spalovali své syny a dcery ohněm... V Tófetu se bude pohřbívat, a až nebude místo, stanou se mrtvoly tohoto lidu pokrmem nebeskému ptactvu a zemskému zvířectvu, jež nikdo nevyplaší.“ Výmluvně hovoří Jeremiáš i v dalších verších, 19,5; 32,35 apod. Kultickému zasvěcení neodpovídají ani obrazy z Iz 30,33, upozorňující na přicházející totální destrukci Asyřanů. Pro interpretaci obětí *mlk* jako rituálního zabití člověka, především dítěte, hovoří i existence lidských obětí v klasických a punských pramenech, stejně jako archeologické nálezy pohřbených obětovaných dětí na Sicílii, Sardinii, v Kartágu a severní Africe, nebo egyptská zobrazení rituálu vykonávaného v Sýrii a Palestině.⁹ V roce 1921 byla v Kartágu nalezena stéla věnovaná bohyni Tanit, zobrazující kněze držícího dítě způsobem, kterým se obvykle drželo při obětování jehně.

8 J. Day, *Molech: A god of human sacrifice in the Old Testament*, Cambridge: Cambridge University Press 1989, 21-22.

9 K egyptským zobrazením lidské oběti v Sýrii a Palestině viz P. Derchain, „Les plus anciens témoignages des sacrifices denfants chez les Sémites occidentaux“, *Vetus Testamentum* 20, 1970, 351-355; O. Keel, „Kanaanäische Sühneriten auf ägyptischen Tempelreliefs“, *Vetus Testamentum* 25, 1975, 413-69; A. Spalinger, „A Canaanite ritual found in Egyptian reliefs“, *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* 8, 1978, 47-60. – K oběti mezi Foiničany a v punském světě viz D. Harden, *The Phoenicians*, London 1962, 94-101; S. Moscati, *The World of Phoenicians*, str. 182-184, 192, 198-201; L. E. Stager, „New Light on Ancient Carthage“, *Ann Arbor*, 1980, 1-11; „Carthage: a view from the Tophet“, in: H. G. Niemeyer (ed.), *Phönizier im Westen Mainz*, 1982, 155-166; L. E. Stager – S. R. Wolff, „Child sacrifice at Carthage – religious rite or population control?“, *Biblical Archaeology Review* 10, 1984, 35-51. – Obecnou monografií o lidské oběti na starověkém Blízkém východě publikoval např. A. R. W. Green, *The Role of Human Sacrifice in the Ancient Near East*, Missoula 1975.

Pokud jde o antické autory, významný pramen představuje spis Filóna z Byblu, který se zachoval u církevního historika Eusebia v díle *Praeparatio Evangelica*. Filón zmiňuje mimo jiné zvyk panovníků a vládců měst dát při hrozícím nebezpečí nejoblíbenější z dětí jako výkupné mstícím se démonům: Ty, které stihl tento osud, obětovali s mystickými rituály. Za mytologické pozadí dětských obětí je považována další Filónova zpráva: Bůh Kronos (El) prý ve zvláštní nouzi obětoval svého prvorozeného syna otci Uranovi. Obětování dětí tak bylo vlastně napodobováním jeho činu.¹⁰

Bible hovoří o lidských obětech mezi Moábcí a Aramejci. Podle 2 Kr 3,26 moabský král Měša obětoval svého prvorozeného syna na městské hradbě, aby odvrátil nebezpečí ztraceného boje. Podle nápisu tohoto krále byla povražděna celá populace Neba, kterou odsoudil k rituálnímu zničení pro boha Astar-Kemoše. Ohlasem 2 Kr je zřejmě Am 2,1: Toto praví Hospodin: Pro trojí zločin Moábu, ba pro čtverý toto neodvolám: Protože na vápno spálil kosti edomského krále (při změně punktace je možno číst „pálil lidské kosti démonu“). Také judský král Achaz „spaloval své syny ohněm“ (2 Par 28, 3), stejně jako Menašé, který „svého syna provedl ohněm, věštil z oblaků, a obíral se hadačstvím...“ (2 Kr 21,6). Ačkoli Joziáš kult zakázal a zničil Molechovy svatyně v Judsku (2 Kr 23,10,3), vzpomínka na krutý rituál byla v 6. stol př. Kr. stále živá (Ez 16,20; 20,26).

Praxi rituálního zabítí člověka za účelem odvrácení hrozícího nebezpečí, tak jako tomu bylo v případě Měšovy oběti, osvětluje tabulka ze syrského Ugaritu publikovaná r. 1978.¹¹ Naznačuje, že Měšův čin je nutno chápat v souladu s ideologií „svatě“ války, jako součást staré kanaánské tradice:

Pokud nepřítel napadne brány vašeho města,
útočník vaše hradby,
obráťtíš své oči s prosbou k Baalovi...

- 10 Filon z Byblu (citovaný Eusebiem v *Praeparatio Evangelica* I.10.45 a IV.16.11); citováno podle J. Day, *Molech...*, 86. – Mezi další antické prameny patří např. Sofoklés (*Andromeda*, 122): „Mezi barbary existuje právo, které od nejstarších dob předepisuje lidskou obětí Kronovi.“, Porfyrios (*De abstinentia*, II.56; též citovaný Eusebiem v *Praeparatio Evangelica* IV.16.6): „Také Foiničané, při hrozícím nebezpečí války, moru či sucha věnovali jednoho ze svých nejdražších a obětovali Kronovi: Těch, kteří takto obětovali, jsou plně foinické dějiny, jak popsal Sanchunjaton ve foinickém jazyce a Filón z Byblu přeložil do řečtiny v osmi knihách.“ – Diodóros Sicilský (XIII.86.3): „Mezi mrtvými byl také vůdce Hannibal a mezi strážci, kteří byli vysláni ven, byli lidé, kteří prohlásili, že v noci je možné vidět duchy mrtvých. Himilkar vida, jak je lid stísněn hrozným strachem, nechal zastavit pustošení a uklidnil bohy podle zvyku zdejších lidí obětováním mladého chlapce Kronovi a množství dobytka utopil v moři Poseidonovi.“ (cit. podle J. Day, *Molech...*, 87-88).
- 11 Peter C. Craigie, „The Tablets from Ugarit and their Importance for biblical Studies“, *Biblical Archaeology Reader*, September/October 1983.

Obětujeme ti býka, ó Baale,
svůj slib naplníme.
Prvorozeného ti, Baale, budeme obětovat,
dítě, jako naplnění slibu...

Charakter obětí

Podle Starého zákona byly Molechovy oběti prováděny v Údolí syna Hinómova nedaleko Jeruzaléma na místě zvaném Tófet (2 Kr 23,10; Jer 7,31,32; 19,6; 11-14). Tento termín je příbuzný s aramejským *tapya* a syrským *ṯpaya* s významem ohniště, pec, kamna k vaření, jak navrhl R. W. Smith již v roce 1894.¹² Pokud jde o samotný způsob obětování, bible není v tomto ohledu konkrétní, stejně jako ugaritské texty, v nichž se badatelé často snaží hledat stopy po lidských obětech. Více se opět dovídáme ze zpráv některých klasických autorů. Řecký historik Diodóros Sicilský píše v 1. stol. př. Kr.¹³ o bronzové soše boha Krona s rukama nataženými a dlaněmi obrácenými nahoru; ruce byly nakloněny k zemi tak, aby dítě na ně vložené spadlo až do jejího rozžhaveného vnitřku. Zajímavé je, že zprávy o podobě sochy se shodují s Molechovým popisem v určitých rabínských pramenech; ty byly často přejímány pozdějšími židovskými a křesťanskými autory.

Syro-palestinský bůh podsvětí

Předchozí odstavce ukázaly, že existují dobré důvody považovat pojem Molech za vlastní jméno boha, pravděpodobně kanaánského původu. Existenci kanaánského boha *mlk* dokazují dva ugaritské texty (hadí zařfkávání), publikované v Ugaritica V.¹⁴ První hovoří o *mlk ttrth*, druhý paralelně o *mlk b^c ttrt*. V obou případech jde o výskyt v řadě dalších božských jmen s jejich kultovními místy. Božstvo je doloženo i na různých místech Sýrie a v Mezopotámii. Jako Malik je doloženo v seznamech bohů a osobních jmén z Ebly (*Bu-AN-Ma-lik*, *Dar-^dMa-lik*), Ugaritu a Mari, kde se mezi Amorejci objevuje bůh podsvětí Maliku, jenž dostával oběti za mrtvé společně s bohem Daganem při rituálu Kispum (také uctívání Molecha v Syropalestině bylo spojeno s kultem mrtvých, což zahrnovalo oběti za božské předky označované jako „stíny“, *r^ep'áim*, *rpum*) a bůh *Ma-lik šarru ša Má-ri*, „Malik, král Mari“. V Mezopotámii byl ztotožněn s bohem podsvětí Nergalem.

Na charakter Molocha jako boha podsvětí ukazuje např. starozákonní text Iz 57,9, který spojuje Molocha s místem Šeol: „Mrhala jsi olej pro Meleka, hýřila jsi svými mastmi, do daleka vysílalas posly, snižovala ses až

12 R. W. Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, London 1894, 377.

13 Diodóros Sicilský, XX.14.4.7, cit. podle J. Day, *Molech....*, 88.

14 *Ugaritica* V.7, 41; V.8, 17.

do podsvětí.“ Významnou roli hraje i fakt, že název Gehenna, termín pro peklo v židovské literatuře a Novém zákoně, pochází z aramejského slova pro údolí Hinom a jako peklo je pojem Gehenna vždy spojen s věčným ohněm.

Jako poslední argument pro obhajobu „podsvětního“ charakteru Molechova kultu uveďme i méně známou věc, že totiž v Koránu, súře 43, verši 77, se objevuje zvláštní bytost, Málík, anděl, který sídlí v pekle.¹⁵

SUMMARY

The God Molech and Human Sacrifices

The sacrifice to Molech in ancient Israel constitutes a special problem, on which much has already been written. There is still controversy about the origin, nature and background of the cult.

In view of the evidence from Syro-Palestinian and Phoenician areas it is probable that a ritual including human, particularly child sacrifice was practised in times of crises and as part of foundation rituals.

With regard to the question whether the term Molech refers to a certain god or whether it means a type of sacrifice most scholars now believe that *molk* as a general term for sacrificial offering confined to the Punic inscription must be distinguished from the name of Syro-Palestinian deity known as Malik, Milku or Molek. The god was worshipped as an underworld deity in Mari, Ugarit, Israel and Ebla. He was closely associated with the cult of the dead, and included offerings to deified ancestors.

Orientální ústav AV ČR
Pod vodárenskou věží 4
182 08 Praha 8

KLÁRA BŘEŇOVÁ

15 *Korán*, Praha: Odeon 1991, súra 43, verš 77 (překlad Ivana Hrbka).